

Studie – tematické / Studies – Topical

Gaudium et spes a František

Paul M. Zulehner

Papež František, který sám sebe raději nazývá římským biskupem, slaví ve Svaté Martě ranní mši. Má při tom jednu ze svých – mezitím slavných – ranních homilií. V dubnu zde byl na návštěvě jeho emeritní předchůdce, Benedikt XVI., který slavil své 86. narozeniny. Při této bohoslužbě začal papež František náhle hovořit o II. vatikánském koncilu.

Benedikt XVI. a koncil

Jeho předchůdce se jako profesor Joseph Ratzinger o koncilu již deset let po jeho skončení vyjádřil velmi skepticky. Koncil pro něho – na rozdíl od záměru Jana XXIII. – nebyl „druhými letnicemi“, jak to uvedl ve své téměř neznámé řeči v roce 1975. Stejně jako ve svém pozdějším projevu v Řezně ohledně islámu cituje Ratzinger v úvodu z korespondence mezi učitelem církve Řehořem Naziánským a jedním provinčním úředníkem. „Kdo se dnes deset let po II. vatikánském koncilu ohlédne zpět, toho sotva napadne vidět v něm druhé letnice. Spíše mu přijdou na mysl slova konstantinopolského biskupa Řehoře Naziánského ohledně koncilů jeho století, čtvrtého po Kristu. Řehoř tehdy napsal jednomu provinčnímu úředníkovi jménem Prokopius, který ho zval na nějaký koncil, tuto rezignující větu: „Abych řekl pravdu, mám za to, že bych měl prchnout před každým koncilem biskupů, protože jsem ještě u žádného koncilu nezažil šťastný výsledek. A ani odstranění nešvarů. Naproti tomu stále ctižádost a spory o jeho průběh.“¹

Poté profesor Ratzinger na koncilu ocenil, že odstranil jednostrannost: Nebezpečně izolované učení o primátu bylo opět zapojeno do celku církve. Izolované hierarchické myšlení bylo opět integrováno do mysteria Kristova těla. Izolovaná mariologie byla opět zapojena do velké struktury víry. Biblickému slovu bylo přiznáno jeho významné postavení. Liturgie byla více zpřístupněna. Koncil udělal odvážný krok k jednotě křesťanů. Pak však kritizoval „na druhé straně“ „naivní optimismus koncilu“ nebo také „sebepřeceňování mnohých, kteří ho vedli a propagovali“. Takové stavy by prý „úděsným způsobem ospravedlňovaly temné diagnózy dřívějších představitelů církve ohledně nebezpečí koncilů“.²

Joseph Ratzinger ukončil svoji půlhodinovou řeč kryptickým konstatováním: „Ne všechny platné koncily se staly v církevních dějinách také koncily plodnými. Po mnohých zůstala na konci jen velká marnost (...). O dějinném významu II. vatikánského koncilu přes všechno dobré, co je

1 © Paul M. ZULEHNER, originál na: www.zulehner.org.

2 © Tamtéž.

uvedeno v jeho textech, nebylo ještě řečeno poslední slovo. Zda bude nakonec patřit ke světlým bodům církevních dějin, to závisí na lidech, kteří uvedou slovo v život.“³

František a II. vatikánský koncil

Nevíme, jestli František tuto řeč znal. Co mu však bylo důvěrně známé, byl zdrženlivý postoj obou jeho předchůdců při realizaci koncilu. Jana Pavla II. v tom lze chápat: Brzdil církev na svobodném Západě, která chtěla uskutečňovat koncil, aby ji země Východní Evropy po pádu železné opony mohly se znovuzískanou svobodou následovat. Avšak Benedikt XVI. měl jiné důvody. Podle něho propadl západní svět sekularismu, jehož srdcem byl podle jeho názoru relativismus. Koncil se podle něj otevřel této podobě světa. Tím se však prý svět nestal křesťanštějším, nýbrž církev světější. Otevřenost koncilu se prý nechtěně podílela na zesvětštění církve. Benedikt XVI. otevřel církev spíše Bratrstvu sv. Pia, než aby energicky pokračoval v reformách žádaných koncilem.

Měl snad toto František na mysli, když si ve své homilii stěžoval, že myšlenky církevního shromáždění před 50 lety byly jen „nedostatečně uskutečněny“, a když doslova pokračoval: „Je možné vnímat koncil v kontinuitě a růstu církve? Ne, naopak: Slavíme toto jubileum a zdá se, že koncilu stavíme pomník, ale takový, jaký by nám nebyl nepohodlný, aby nás nerušil. Abych to řekl jasně: Duch svatý je pro nás zátěží. Hýbe s námi, nechává nás vydat se na cestu, nutí církev, aby šla dál. My chceme, aby se Duch svatý uklidnil, chceme ho zkrotit. Ale to nejde.“⁴ A nakonec řekl na adresu „zπάtečníků“, že jít zpět by znamenalo „být tvrdohlavý“, „mít bláhové srdce“.⁵

Pakt z katakomb z roku 1965

František se zjevně rozhodl v usebranosti a síle popohnat stagnující koncilní reformy. To, co dělá a jak na to jde, se velmi podobá programu, který sestavil biskup Dom Helder Camara v závěru koncilu s ostatními 40 koncilními otci v Domicilních katakombách. Později se k paktu připojilo celkem 600 biskupů a dokument byl pak nazýván *Pakt z katakomb*.⁶ Papež František ho fakticky žije a jedná podle něj.

Zásadním přesvědčením Doma Helder Camary bylo, že lidé ve svěřených diecézích mohou být o koncilu a jeho závěrech přesvědčeni jen tehdy, jestliže je biskupové sami žijí. Papír sám o sobě není ještě věrohodný. Cílem *Paktu z katakomb* je tedy sloužit realizaci koncilních závěrů svědectvím vlastního života a jednáním coby biskup.

Po delším úvodu k této záležitosti obsahuje *Pakt* tři hlavní části. V první části jde o osobní život biskupa. Ve druhé je nastíněna koncilu odpovídající apoštolsko-pastorační služba. Téma třetí části

3 © Tamtéž.

4 FRANZISKUS: Homilie, in: *DIE PRESSE* z 18. 4. 2013 (podle Radio Vaticana), s. 7.

5 Tamtéž.

6 © Katakombenpakt (on-line), dostupné na: <http://de.wikipedia.org/wiki/Katakombenpakt>. Srov. Norbert ARNTZ, *Der Katakombenpakt. Für eine dienende und arme Kirche*, Kevelaer, 2015; Conrad BERNING – Brigitte SCHULTE-WALTER, *Verzeiht uns unsere Träume. Katakombenpakt*, Münster, 2010; Bernd SEIDL – Wolfgang ROMMEL, *Der Katakombenpakt. Das geheime Vermächtnis des Konzils*, Münster, 2012; Hans WALDENFELS, *Sein Name ist Franziskus*, Paderborn, 2014.

se pak týká vnitrocírkevní kultury. Je jasné, že druhá část (apoštolská služba) odpovídá pastorační konstituci *Gaudium et spes*, třetí část dogmatické konstituci o církvi *Lumen gentium*.⁷

Následující text obsahuje několik poznámek ke druhé části, které ozřejmují, že papež František ve svém díle uskutečňuje *Gaudium et spes* a klade při tom akcenty, které odpovídají četbě znamení dnešní doby.

V apoštolské pastorační službě

Toto jsou nejprve příslušné body *Paktu z katakomb*, které se vztahují k pastorační službě:

„8. Pro apoštolsko-pastorační službu ekonomicky slabým, znevýhodněným nebo zaostalým dáme k dispozici vše, co je zapotřebí – čas, myšlenky, úvahy, empatii nebo materiální prostředky, aniž bychom tím škodili lidem a skupinám v diecézi. Budeme podporovat všechny laiky, řeholníky, jáhny a kněze, které Pán volá k tomu, aby svůj život a svou práci sdíleli s chudými a dělníky, a aby tak hlásali evangelium (srov. L 4,18n; Mk 6,4; Mt 11,45; Sk 18,3–4; 20,33–35; 1 K 4,12; 9,1–27).

9. Jsme si vědomi povinnosti spravedlnosti a lásky a jejich souvislosti, a budeme proto usilovat o to, abychom díla ‚dobročinnosti‘ přeměnili na sociální dílo založené na spravedlnosti a lásce a abychom přitom měli na zřeteli všechny ženy a muže stejnou měrou. Tím chceme přispět příslušným státním organizacím svou skromnou službou (srov. Mt 25,31–46; L 13,12–14 a 33n).

10. Budeme dělat vše pro to, aby zodpovědní naší vlády a našich veřejných služeb vytvořili a uplatňovali takové zákony, struktury a společenské instituce, které jsou nezbytné pro spravedlnost, rovnost a humánní harmonický vývoj každého člověka a všech lidí. Tak má vzniknout nový společenský řád, který by odpovídal důstojnosti lidských a Božích dětí (srov. Sk 2,44n; 4,32–35; 5,4; 2 K 8 a 9; 1 Tm 5,16).

11. Protože kolegialita biskupů odpovídá evangeliu nejlépe tehdy, když se společně uskutečňuje službou většině lidí – dvěma třetinám lidstva, kteří žijí tělesně, kulturně a morálně v bídě –, zavazujeme se, že společně s episkopáty chudých národů budeme podle svých možností uskutečňovat naléhavé projekty. Také na úrovni mezinárodních organizací budeme svědčit o evangeliu, jak to činil papež Pavel VI. před Spojenými národy, a společně se budeme zasazovat o to, aby byly vytvořeny hospodářské a kulturní struktury, které by chudé většině lidí umožnily východisko z nouze, místo toho, aby stále bohatší svět nechal zchudnout celé národy.“⁸

Zasazovat se o chudé

Dom Helder Camara patří mezi koncilní biskupy, kteří se zasazovali o jasný postoj církve v pomoci „lidem drženým v bídě“. František, který sympatizuje s argentinskou variantou teologie osvobození, se rovněž staví za tento základní pastorační způsob. Ve svém prvním velkém interview s šéfredaktorem Antoniem Spadarem, SJ z *La Civiltà cattolica* zdůvodnil svůj výběr jména takto: „František z Assisi: To je pro mne muž chudoby, muž pokoje, který miluje stvoření a chrání ho.“ A pak jeho stále se opakující věta: „Ach, jak velmi bych si přál chudou církev pro chudé.“

Toto nasazení se pro lidi na okraji společnosti je zřetelné již při jeho první „zahraniční cestě“, kterou směřoval na Lampedusu. Tam připomněl mnoho uprchlíků na člunech, kteří hledali ochranu a utonuli ve Středozemním moři. Podle zprávy OSN z roku 2014 přeplulo kvůli krizím

7 Srov. Paul M. ZULEHNER, *Auslaufmodell. Wohin steuert Franziskus die Kirche*, Ostfildern, 2015.

8 © Katakombenpakt.

v Libyi a Sýrii přes Středozemní moře 207 000 lidí. 3 419 lidí utonulo.⁹ „Mám pro to jediné slovo: ostuda,“ zvolal ve svém kázání při mši s uprchlíky na člunech.

Kdykoliv se papež vydává na zahraniční cestu, je na programu setkání s chudými. Nesetkává se jen se zástupci „vysoké společnosti“. V OSN požadoval setkání s domovním a kuchyňským personálem a udělal si na něj čas, dříve než pronesl svou velkou řeč v OSN.

Avšak zcela v souladu s *Paktem z katakomb* jde Františkovi nejen o důstojnost chudých, na kterou chce těmito setkáními poukázat. Nechce jen zabránit obětem bezpráví, nýbrž chce silou svého politického nasazení v budoucnu snížit jejich počet. K tomu potřebuje nový ekonomický systém. Ve své exhortaci *Evangelii gaudium* se tím podrobně zabývá. Píše: „Ne ekonomice exkluze a disparitě příjmů (...). Toto hospodářství zabíjí. (...) Je neuvěřitelné, že nevzbudí žádnou pozornost, když starý muž, který je nucen žít na ulici, umrzne, zatímco pokles na burze o dva body je oznamován palcovými titulky. To je exkluze.“¹⁰

Jeho ostrá věta „tato ekonomika zabíjí“ vyvolala u mnoha akcionářů v bohatém světě nevoli. Mnoho amerických republikánů, kteří se považovali za věřící katolíky, se následně vyjádřili, že papež nemá kompetenci mluvit do ekonomiky. Mnozí označují papeže za levičáka, staví ho do jedné řady s Marxem a Leninem. Získává také aplaus spíše od levicových stran než od pravicových. Přitom papež František neztrácuje ekonomiku jako takovou. Ale chce takovou ekonomiku, která by nesloužila penězům, ale lidem. Tím je však zcela zajedno s katolickým sociálním učením.

Ve stejném duchu se nese i jeho encyklika o ekologii *Laudato si'* (2015). Obavu o klima a boj proti chudobě není možné od sebe oddělovat, protože jsou vzájemně velmi propojeny. „Nerovné rozdělení statků vytváří situaci sociálního hříchu, který volá do nebe, a zabraňuje mnoha bratrům a sestrám možnost vést naplněný život.“¹¹

Zcela v tradici sledování znamení času vyjmenovává papež František skupiny lidí, o které by se měla církev dnes starat v první řadě. V roce 2013 poskytl interview šéfredaktorovi milánského týdeníku *La Repubblica*, Eugeniu Scalfarimu. Scalfari mu položil otázku, kdo stojí v pastorační agendě církve zcela na vrcholu. Papež mu odpověděl: „Největší zlo, které v těchto letech trápí svět, je nezaměstnanost mladistvých a osamělost, které jsou vystaveni staří lidé. Staří lidé potřebují péči a společnost; mladí lidé potřebují práci a naději; avšak často nemají ani jedno, ani druhé, a proto už je nejednou ani nehledají. Jsou utlačeni přítomností. Řekněte mi: Je možné takto žít, když je člověk utlačován přítomností? Bez vzpomínek na minulou dobu a bez přání vybudovat si něco pro budoucnost, např. rodinu? Je možné takto žít dál? To je z mého pohledu ten nejnaléhavější problém, se kterým je církev konfrontována.“¹²

Právě tuto mládež bez naděje vyzývá, aby svůj osud sama spoluvytvářela: Mladé katolíky vyzývá, aby plavali proti proudu a stavěli se proti tomuto trendu. „Prosím vás, abyste byli revoluční,“ řekl 15 000 dobrovolníků. „Mějte odvahu být šťastní.“¹³

9 Pomoc uprchlíkům, OSN 10. 12. 2014.

10 FRANZISKUS, *Evangelii gaudium*, Řím, 2013, čl. 53.

11 Marieo GALGANO, *Franziskus. Der Papst vom anderen Ende der Welt. Ein Portrait*, Augsburg, 2013, s. 62.

12 Interview v *La Repubblica*, říjen 2013.

13 KathPress ze dne 29. 7. 2013.

Tvůrce míru

Papežovi velmi leží na srdci také světový mír. Kde může, tam se za něj nasazuje. Obrací se na Baracka Obamu stejně jako na Vladimíra Putina ohledně války v Sýrii. Prostřednictvím státního sekretariátu zprostředkovává normalizaci vztahů mezi dlouholetými nepřáteli – Kubou a USA. Při své cestě do Indonésie navštívil nejen vládu, ale šel také do oblasti Tamilů, aby uprostřed dlouholeté občanské války stavěl vzájemné mosty. Zástupce Izraele a Palestiny pozval do Říma ke společné modlitbě.

Důležitý je pro něho také mír mezi náboženstvími, která jsou zneužívána pro válku mocných. Pokračuje v modlitbách za mír, které uvedl v život Jan Pavel II. v Assisi. U památníku Ground zero shromáždil zástupce lidí různých náboženství postižených útoky ke společné modlitbě.

Politická spiritualita

Papež František vychází ve své politické angažovanosti z elementárních principů víry. Jedním z nich je vědomí hluboké jednoty stvoření a lidstva. Protože je jeden Bůh – tak by se dal jeho teologický fundament jasně formulovat –, je každý člověk jedním z nás. Dítě, které po potopení převaděčského člunu bylo vyplaveno na pláž mrtvé, patří k naší rodině lidstva. Tato jednota stvoření se ukazuje také v ekologické encyklice. Celému lidstvu byl Bohem svěřen jeden „dům světa“. Celé lidstvo nezahrnuje jen ty, kdo žijí dnes, ale také dřívější generace i generace lidí po nás. Pro něho tedy teologicky není jen jedna synchronní, ale také diachronní jednota lidstva.

Papež František nenechává nikoho na pochybách, že v pohledu církve na lidstvo jde v první řadě o chudé. Papež se znovu chápe katechetické tradice „hříchů volajících do nebe“, které v kontextu bohatství při hlásání církve ustoupily do pozadí. Chce otřást našimi srdci, probudit v nich soucit, *compassion*, abychom se s ním vydali v následování Ježíše na cestu k chudým, k těm, kdo byli přivedeni k chudobě a kdo jsou v ní drženi.

Jeho politická spiritualita spojuje papeže Františka s gestem mytí nohou. Tuto slavnost neslaví na Zelený čtvrtek s biskupy v chrámu sv. Petra. Jde raději do římské věznice pro mladistvé a myje tam nohy trestancům – mezi nimi jedné muslimské ženě. Mytí nohou liturgicky zesiluje spiritualitu *Gaudium et spes*. Církev v dnešním světě, jak řekl papež František, má zahřívát srdce a léčit rány. Žádnou výzvu dosud neopakoval častěji než tuto. Používá k tomu ve svých kázáních silné obrazy. V rozhovoru s Antoniem Spadarem řekl František naléhavě: „Vidím zcela jasně, že to, co církev dnes potřebuje, je schopnost léčit rány a zahřívát srdce lidí – blízkost a spojitost. Vidím církev jako polní lazaret po bitvě. Těžce zraněného se nemusíme ptát na hladinu cholesterolu nebo cukru. Je třeba léčit rány. Pak můžeme mluvit o všem ostatním. Léčit rány, léčit rány... Je třeba začít úplně dole.“¹⁴

Gaudium et spes a František

Abstrakt

V článku jsou nejprve představeny dva úhly pohledu na II. vatikánský koncil: pohled papeže Benedikta XVI. a papeže Františka. Poté se článek věnuje tzv. Paktu z katakomb z roku 1965 a ukazuje, jak témata jeho tří hlavních částí – osobní život biskupa, apoštolsko-pastorační služba a vnitrocírkevní kultura – korespondují s pastorální konstitucí *Gaudium et spes*, dogmatickou konstitucí o církvi *Lumen gentium* i se životem a jednáním papeže Františka. Následující poznámky ke druhé části ozřejmují, že papež František ve svém působení uskutečňuje konstituci *Gaudium et spes* a akcentuje přitom témata, která odpovídají požadavku „čist znamená dnešní doby“.

Klíčová slova: papež Benedikt XVI., papež František, II. vatikánský koncil, *Gaudium et spes*, Pakt z katakomb

Kontakt na autora

Prof. Dr. Paul Michael Zulehner

Universität Wien

Katholisch-Theologische Fakultät, Institut für praktische Theologie

Universitätsring 1, A-1010 Wien

paul.zulehner@univie.ac.at

Pakt z katakomb

Jako biskupové,

kteří se shromáždili na II. vatikánském koncilu;

kteří si jsou vědomi toho, jak mnoho jim ještě chybí k tomu, aby vedli život v chudobě, odpovídající evangeliu;

kteří se vzájemně posilují v tom, aby jednali společně, a vyhnuli se tak jednostrannostem a nesebekritičnosti;

kteří cítí jednotu se všemi bratry v biskupském úřadě;

kteří však především důvěřují tomu, že jsou posilováni milostí našeho Pána Ježíše Krista a modlitbou věřících a kněží našich diecézí;

kteří v myšlení a modlitbách vstupují před Nejsvětější Trojici, před Kristovu církev, před kněze a věřící našich diecézí;

jsme si v pokoře vědomi vlastní slabosti, ale také se vši rozhodností a silou, kterou na nás chce působit Duch Boží, bereme na sebe tyto závazky:

1. Budeme se snažit žít tak, jak běžně žijí lidé kolem nás, co se týče bytu, jídla, dopravních prostředků a všeho, co z toho vyplývá (srov. Mt 5,3; 6,33–34; 8,20).
2. Vzdáme se jednou provždy toho, abychom vystupovali jako bohatí lidé, a také toho, abychom byli skutečně bohatí, zvláště co se týče oblečení našeho úřadu (drahé látky, nápadné barvy) a insignií našeho úřadu, které nesmějí být zhotoveny z drahých kovů – ani zlata, ani stříbra –, ale musí pravdivě a skutečně odpovídat evangeliu (srov. Mk 6,9; Mt 10,9; Sk 3,6).
3. Nebudeme vlastnit ani nemovitosti, ani movitý majetek, ani nebudeme vlastním jménem disponovat bankovními konty a veškerý nezbytný majetek přepíšeme na jméno diecéze nebo sociálních či charitních organizací (srov. Mt 6,19–21; L 12,33–34).
4. Kdykoliv to bude možné, svěříme správu financí a majetku našich diecézí do rukou komise laiků, kteří si jsou vědomi svého apoštolského poslání a jsou odborně zdatní, abychom byli méně správci než apoštoly a pastýři (srov. Mt 10,8; Sk 6,1–7).
5. Odmítáme být oslovováni jak v ústním, tak v písemném projevu tituly nebo označeními, v nichž se vyjadřuje společenský význam nebo moc (eminence, excellence, monsignor apod.). Namísto toho chceme být oslovováni „Otče“, což je označení, které odpovídá Bibli.
6. Ve svém chování a ve všech našich společenských vztazích se vyvarujeme všeho, co by mohlo budit dojem, že upřednostňujeme bohaté a mocné (např. při bohoslužbách a při společenských setkáních, jako hosté nebo hostitelé; srov. L 13,12–14; 1 K 9,14–19).
7. Rovněž se vyvarujeme toho, abychom lichotili nebo dokonce podporovali ješitnost lidí, kterým děkujeme za příspěvky nebo je o příspěvky prosíme, nebo z nějakého jiného důvodu. Budeme naše věřící prosit o to, aby své dary považovali za běžnou součást bohoslužby, apoštolátu a sociální činnosti (srov. Mt 6,2–4; L 15,9–13; 2 K 12,4).
8. Pro apoštolsko-pastorační službu ekonomicky slabým, znevýhodněným nebo zaostalým dáme k dispozici vše, co je zapotřebí – čas, myšlenky, úvahy, empatii nebo materiální prostředky, aniž bychom tím škodili lidem a skupinám v diecézi. Budeme podporovat všechny laiky, řeholníky, jáhny a kněze, které Pán volá k tomu, aby svůj život a svou práci sdíleli s chudými a dělníky, a aby tak hlásali evangelium (srov. L 4,18n; Mk 6,4; Mt 11,45; Sk 18,3–4; 20,33–35; 1 K 4,12; 9,1–27).
9. Jsme si vědomi povinnosti spravedlnosti a lásky a jejich souvislosti, a budeme proto usilo-

vat o to, abychom díla „dobročinnosti“ přeměnili na sociální dílo založené na spravedlnosti a lásce a abychom přitom měli na zřeteli všechny ženy a muže stejnou měrou. Tím chceme přispět příslušným státním organizacím svou skromnou službou (srov. Mt 25,31–46; L 13, 12–14 a 33n).

10. Budeme dělat vše pro to, aby zodpovědní naší vlády a našich veřejných služeb vytvořili a uplatňovali takové zákony, struktury a společenské instituce, které jsou nezbytné pro spravedlnost, rovnost a humánní harmonický vývoj každého člověka a všech lidí. Tak má vzniknout nový společenský řád, který by odpovídal důstojnosti lidských a Božích dětí (srov. Sk 2,44n; 4,32–35; 5,4; 2 K 8 a 9; 1 Tm 5,16).
11. Protože kolegialita biskupů odpovídá evangeliu nejlépe tehdy, když se společně uskutečňuje službou většině lidí – dvěma třetinám lidstva, kteří žijí tělesně, kulturně a morálně v bídě –, zavazujeme se, že společně s episkopáty chudých národů budeme podle svých možností uskutečňovat naléhavé projekty. Také na úrovni mezinárodních organizací budeme svědčit o evangeliu, jak to činil papež Pavel VI. před Spojenými národy, a společně se budeme zasazovat o to, aby byly vytvořeny hospodářské a kulturní struktury, které by chudé většině lidí umožnily východisko z nouze, místo toho, aby stále bohatší svět nechal zchudnout celé národy.
12. V pastorační lásce se zavazujeme, že budeme sdílet život s našimi bratry a sestrami v Kristu, se všemi kněžími, řeholníky a laiky, aby se náš úřad stal skutečnou službou. V tomto smyslu budeme společně s nimi „stále kriticky zkoumat svůj život“, budeme je považovat za své spolupracovníky a spolupracovnice, takže se staneme animátory inspirovanými Duchem svatým, a nikoliv šéfy ve stylu tohoto světa. Budeme usilovat o to, abychom vystupovali lidsky, otevřeně a přístupně a abychom byli otevření vůči všem lidem bez rozdílu vyznávaného náboženství (srov. Mk 8,34n; Sk 6,1–7; 1 Tm 3,8–10).
13. Po návratu do svých diecézí oznámíme svým diecézanům tyto závazky a budeme je prosit, aby nám pomáhali svým porozuměním, svou spoluprací a modlitbou.

Bůh nám pomáhej k tomu, abychom těmto svým předsevzetím zůstali věrni.

Překlad: Mgr. Marta Rynešová